

Intertekstueel lezen van proza

Een voorbeeld van didactisering

Ad van der Logt

In een eerder artikel over intertekstueel lezen in *VONK* 37/2 heb ik mogelijkheden beschreven die de leraar Nederlands in zijn klas zou kunnen aanwenden om intertekstualiteit in Nederlandstalige romans te bespreken. In dit vervolgartikel wordt deze problematiek nogmaals aan de orde gesteld, maar nu wil ik veel meer inzoomen op de didactische onderbouwing van zo'n intertekstuele lessenserie. Uitgangspunt daarbij blijft dat de leraar zich niet opstelt als een wandelende encyclopedie die de intertekst aan de leerlingen verklapt. Gepleit wordt voor een didactiek waarin de leraar leerlingen via verschillende vormen van sturing helpt bij de realisatie van deze spannende ontdekkingstocht.

Om dit doel te bereiken, worden twee didactische modellen geïntroduceerd die de leraar Nederlands zou kunnen gebruiken bij het samenstellen van een lessenserie intertekstueel lezen:

(1) de tekst als uitgangspunt en (2) het OVUR-model. Bij het eerste model wordt *Mystiek lichaam* van Frans Kellendonk als voorbeeld genomen, bij het tweede is *Karakter* van Ferdinand Bordewijk het onderwerp van een lessenserie. In een volgend artikel wordt nader ingegaan op de mogelijkheden van intertekstueel lezen van poëzie.

DE TEKST ALS UITGANGSPUNT

Om de gedachtegang enigszins te stroomlijnen, worden in onderstaand schema de stappen weergegeven die een leraar met zijn klas kan zetten om de leerlingen vertrouwd te maken met de interteksten waarnaar Frans Kellendonk in *Mystiek lichaam* verwijst. We beperken ons hier tot de eerste bladzijden van het boek. De titel luidt: 'De zonnevogel' en deze tekst beslaat een drietal pagina's.

Uitgangspunt blijft dat de leraar zich niet opstelt als een wandelende encyclopedie die de intertekst aan de leerlingen verklapt.

Tekst 'De zonnevogel' uit *Mystiek lichaam* van Frans Kellendonk

Voorbereiding	Context vertellen (auteur en bron, achtergrondinformatie over onderwerp, voorkennis activeren, recensies lezen).
Eerste (lineaire) lezing	In rustig tempo het hele tekstfragment lezen.

Inzoomen op hypertexten	Met behulp van de hyperlinks in de tekst (vijf niveaus) de intertekst opsporen.
Verdiepende activiteiten	Bestudering van de vier evangeliën met opstandingsverhaal (Matthëus 27 en 28; Marcus 14, 15 en 16; Lucas 23 en 24; Johannes 19 en 20).
Interpretatie	Tot welke interpretatie kom je nu met behulp van de hyperlinks en de verdiepende opdrachten? Welke rol speelt het opstandingsverhaal in het begin van <i>Mystiek lichaam</i> ?

Deze aanpak is niet altijd mogelijk. Soms geven de eerste bladzijden geen informatie over de intertekst. De leraar kan dan die fragmenten uit de roman selecteren waarin direct of indirect verwezen wordt naar de *genotekst*¹. Deze fragmenten kan hij met elkaar verbinden door een samenvatting te geven van de tussenliggende gebeurtenissen.

Bij de eerste stap (de voorbereiding) vertelt de leraar iets over de auteur, de thematiek in zijn werk, zijn redacteurschap bij *Revisor* enz. Hij kan er natuurlijk ook voor kiezen de leerlingen iets over Kellendonk te laten opzoeken in de mediatheek. Dat kan op individuele basis, maar hij kan ook de werkvorm 'experts' inzetten, waarbij de leerlingen per

groepje oriënterende deelonderzoekjes verrichten die ze later in de klas aan elkaar presenteren.

Bij de lezing van het tekstfragment onthoudt de leraar zich van commentaar. Hij kan de leerlingen wel de opdracht geven om opvallende woorden, woordgroepen of zinnen te noteren, die later met behulp van een woordspin of woordweb worden besproken. Voor deze allereerste lezing gebruikt de leraar een kopie van het romanfragment waarin geen enkele onderstreping is aangebracht. De tekst die hieronder is afgedrukt en van onderstrepingen is voorzien, krijgen de leerlingen na eerste lezing pas te zien en na de bespreking van wat hen is opgevallen.²

Frans Kellendonk, *Mystiek lichaam*

De zonnevogel

Een oog op een kier probeerde A.W. Gijselhart aan het licht te raden hoe laat het was. Overwoog zelfs of hij zijn arm zou optillen om zijn horloge te raadplegen, maar toen werd er opnieuw geroepen. 'Lamzak!' verstond hij nu. Het was te vroeg, zoveel was zeker. Door datzelfde geroep moest hij ook daarstraks, dromend van naaktheid en hoogtevrees, eventjes wakker zijn geworden, hoe lang geleden, toen hij gerustgesteld was ingedommeld, na tussen zijn benen te hebben gevoeld of hij zijn drieluldigheid nog had. Twee keer was er geroepen minstens door wie. Hij kroop dwars over zijn bed op zijn ellebogen, een log reptiel, trok het gordijn wat opzij. In de ochtendmist, aan het andere eind van zijn tuin, zag hij iets wits op zijn poortstijl zitten. Een engel. Zo een als de wacht houdt bij de ingang van een grafakker, zijn huis een tombe en hijzelf dus overleden. Niet aan denken. Gijselhart begroef zich zo diep als hij kon in zijn eigen lichaamswarmte.

Of hij weer was ingeslapen wist hij niet, toen het scheldwoord hem voor de derde keer deed opschrikken. Het was beter om de ramen 's nachts dicht te houden voortaan. Lamzak. Hij begreep niet helemaal waarom hij zich door dat woord gestreeld voelde en sloop nogmaals naar het raam. Het gras leek wel ijservijlsel, zo heig was het in de tuin, het jonge boomblad blikkerde metaalachtig, de perebomen met hun stijf gebalde knoppen leken van gietijzer. Het witte iets zat er nog, boven op de bakstenen kolom. Geen engel. Een nevelsliert die zich verdicht had tot een luchtgeest. Als het een wit wief was moest hij oppassen dat hij geen bijl in zijn hersens kreeg vandaag. Maar ach nee, het was Magda natuurlijk lamzak. Had je toch kunnen weten. Magdamaagdie, zijn Prul. Ze was terug. Nu nog een kwartiertje zalig slapen in de zekerheid dat zijn Prulletje terug was.

De kerkklokken maakten Gijselhart ten slotte helemaal wakker. Het was intussen een beetje opgeklaard buiten, zag hij door de kier in de gordijnen. Prul zat er nog steeds, niet eens ongemakkelijk. Benen over elkaar, het witte regenmanteltje kouwelijk om zich heen gewikkeld, haar hoofd wat dromerig of, als je onvriendelijk wilde zijn, onnozel scheef. Ze leek met één oor te luisteren naar de vogels die, toen het klokgelui bedaard was, krassen maakten op de ochtendstilte. Streek af en toe een sisaltouwblonde haarlok weg uit haar gezicht. Voor iemand die meer dan twee meter van de grond zat, boven op een poortstijl, zat ze daar wonderlijk rustig en tevreden.

Over de steenslag langs de asfaltweg kwam een lange zware vrouw aangefietst. Uit mijn gezicht, Tonia! Gijselhart hield niet van andere mensen, zeker niet nu zijn Prul zo dichtbij was. De vrouw had haar zondagse jas aan, van kin tot knieën dichtgeknoopt, en hield het stuur in haar handen alsof ze een bruiloftstaart droeg waar ze nauwelijks overheen kon kijken, lang als ze was. Ga weg, ander mens! Naarmate ze dichterbij kwam begon ze steeds woester te slingeren. Achter op de bagagedrager liet Antenétje, haar dochter van zes, zich willoos heen en weer gooien. Rij door, berg met die muis die je gebaard hebt! Ze stapte af, door zich met gestrekte benen van het zadel te laten vallen, pakte Antenétje onder een arm en hielp haar op de grond. Het rijwiel werd op de standaard gezet. Toen dat allemaal gebeurd was posteerde ze zich voor de poort en loeide naar boven: 'Een goeiemorgen, Magda! Ben je weer terug?'

Alsof ze dat zelf niet kon zien, de bemoeial. Toch was Gijselhart teleurgesteld toen Prul de vraag niet beaamde. 'Goeiemorgen Tonia!' riep ze naar beneden. 'Een zalige Pasen nog.'

'Insgelijks, Magda. Dag Droes! Dag brave jongen!' Droes duwde zijn snuit door de spijlen van het poortwerk. Hij had aan de binnenkant van de poort gestaan in een houding die een honds equivalent was van Magda's dromerij. Tonia krabde hem onder zijn zwarte kin en gluurde intussen nieuwsgierig het erf op, waar niets zich roerde. 'De baas ligt nog te slapen zeker?'

De baas grijnsde achter de gordijnen. De Heer is waarlijk opgestaan. Zalig die niet zien en toch geloofd hebben. Prul haalde kouwelijk haar schouders op. 'Iedereen is wakker behalve mijn vader, heb je ooit zo'n lamzak meegemaakt?'

'Die zien we toch nóóit voor tienem buiten,' bulderde Tonia bedaard. 'Altijd als ik hier 's morgens voorbijkom zit het huis potdicht. Een gepleisterd graf is het hier. Maar geef hem eens ongelijk. Ik zou ook een gat in de dag slapen als ik slapende rijk kon worden. Zijn geld werkt voor hem. Leuke jurk trouwens die je daar aan hebt. Zit-ie niet wat ruim?'

Magda nam de zoom links en rechts tussen duim en wijsvinger en tilde die een stukje op. 'Vind je Tonia?' En het onderwerp prompt vergetend: 'Hallo Antenétje!'

Het minuscule meisje groette niet terug. Ze tuurde een poosje naar de vrouw op de zuil en trok toen haar moeder aan de jas. 'Wat doet zij daarboven? Is ze bang van de hond?'

'Weet ik veel. We zijn van haar wel gekkere dingen gewend.' Waarna ze weer omhoogbulderde: 'Moet je horen, Magda. Zeg tegen je vader dat ik morgen even langskom. Ik heb mooie spinazie voor hem, de eerste van het jaar en dat is altijd de lekkerste weet je. Radijs heb ik

ook, als hij daar zin in heeft.' Bergen radijs hadden zich opgehoopt toen ze eindelijk een vraag stelde, zo vertrouwelijk en zachtjes dat Gijselhart hem niet kon verstaan. Er kwam geen antwoord op, behalve dan dat Prul haar handen voor haar mond sloeg. Die moest veranderd zijn in een litteken, wist Gijselhart, en daar werd hij zo vrolijk van dat hij zoemend achter zijn tanden van het bed kwam. 'Allez meid,' klonk het nog van buiten, 'we moeten voortmaken, willen we op tijd in de kerk komen.' Ze was terug, zijn enige eeuwige dochter, en deze keer misschien voorgoed.

Buiten droogde Magda haar tranen met een grote herenzakdoek, die ze daarna in de mouw van haar manteltje propte. Ze schoof voorzichtig naar voren op de zuil, tot ze zich op de rand nog net in evenwicht kon houden, en zette haar rechtervoet stevig op de poort. Maar ze kwam niet overeind, met een weifelmoedig schoppende linkervoet bleef ze op de rand zitten. In de wei aan de overkant van de weg stond een zilveren paard met de achterhand naar haar toe en zwiepte kalmpjes met zijn staart. Ze zuchtte. Een vijftwintigwatts zonnetje brandde achter de ochtendgrijsheid. Ze huiverde en trok haar schouderbladen samen onder haar regenjas. Bleef tot ze ontzet werd afwisselend zuchten en huiveren. De nevel was in haar witte haar gekropen, fijne druppeltjes hadden zich afgezet op haar wenkbrauwen, wimpers, het anders onzichtbare dons van haar wangen en nek. Voor de binnenkant van de poort, in de metalen tuin, drentelde de hond zwarte oneindigheidstekens.

De kameel

De poort werd bekroond door de naam Doornenhof in smeedijzeren letters.

In dit model is ervoor gekozen om door middel van gedifferentieerde sturing leerlingen op weg te helpen.

In de tekst zijn een aantal hyperlinks aangebracht die de leerlingen in staat stellen om zelfstandig op intertekstueel onderzoek uit te gaan. In dit model is ervoor gekozen om door middel van *gedifferentieerde sturing* leerlingen op weg te helpen. Verwijzingen die als bekend verondersteld mogen worden (zoals engel, Pasen), kregen als aanduiding een lege hy-

perlink. Bij meer gecompliceerde verwijzingen bevatten de hyperlinks verschillende aanwijzingen. Daarbij zijn de volgende niveaus van (veel naar minder) sturing onderscheiden: (1) alle informatie geven; (2) sturing via vraag of opdracht; (3) sturing via hyperlink; (4) kale verwijzing; (5) aanduiding met lege hyperlink; (6) geen enkele aanduiding in de tekst. Natuurlijk is het mogelijk om sommige niveaus met elkaar te combineren. Hoe dit kan uitpakken voor het onderhavige tekstfragment blijkt uit de volgende omschrijvingen.

GEDIFFERENTIEERDE STURING

Alle informatie geven

grafakker, zijn huis een tombe en hijzelf dus overleden

Grafakker is een synoniem voor begraafplaats. Welk verband kun je leggen tussen grafakker, Christus en Pasen? Zoek in een van de evangeliën (Marcus, Lucas, Matthëus of Johannes) de passage op waar deze woorden ook genoemd worden. Wat suggereert Kellendonk hiermee ten aanzien van het personage Gijsselhart?

Sturing via vraag of opdracht

Mystiek lichaam

Wat betekent de woordgroep 'Mystiek lichaam'?

Lamzak

Typ op de site www.statenvertaling.net bij 'doorzoek schilderijtittels' de term Lazarus in. Zoek in het Nieuwe Testament het evangelie van Johannes, hoofdstuk 11:43. Wat beschrijft de evangelist Johannes in hoofdstuk 12 t/m 20? Wat is het verband tussen de geschiedenis van Lazarus en de inhoud van de hoofdstukken 12 t/m 20? Welke interpretatie ken je nu toe aan het woord 'lamzak'? Verklaar waarom Kellendonk Magda dit woord laat roepen in relatie tot haar vader.

Magda

Vroeger was het de gewoonte kinderen te vernoemen naar heiligen. Zoek uit welke heilige schuil gaat achter de naam 'Magda'.

Magdamaagdje

Magdamaagdje is een contaminatie. Welke twee personen uit de omgeving van Christus zouden hier bedoeld kunnen zijn?

Een gepleisterd graf is het hier

Met welke van de hierboven genoemde hyperlinks kun je deze woordgroep verbinden? Wat suggereert Kellendonk hiermee ten aanzien van het personage Gijsselhart?

Bekroond door de naam Doornenhof

Tik op google de zoekwoorden 'kroon' en 'doornen' in en ontdek wat het verband is.

Sturing via hyperlink

Droes

Bekijk de volgende cartoon van de Rode Ridder uit het album *De blauwe heks*. Het woord 'droes' komt ook voor in *Lucelle* van G.A. Bredero en *Ferdinand Huyck* van mr. Jacob van Lennep. Beide teksten zijn te vinden in www.dbnl.org. Wat betekent het woord 'droes'? Je kunt ook de betekenis van het woord 'droes' nazoeken in een etymologisch woordenboek.

De Heer is waarlijk opgestaan. Zalig die niet zien en toch geloofd hebben

Bekijk en beluister de volgende hyperlink:
www.kolesqueeste.nl/pivot/entry.php?id=928

Kale verwijzing

'De zonnevogel': <http://nl.wikipedia.org/wiki/Feniks>

Zijn Drievuldigheid: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Drie-eenheid>

Aanduiding met lege hyperlink

Geen engel: -

Een zalige Pasen: -

Leerlingen zullen niet meteen alle opdrachten en vragen kunnen beantwoorden. De leraar hoeft die na lezing van de eerste drie bladzijden van de roman ook niet te geven. De leerlingen moeten de rest van de roman nog lezen en de onopgeloste problemen kunnen bij de eindbespreking nogmaals terugkeren.

In dit fragment is nog een tweede intertekst te herkennen: het verhaal 'Ijzeren agaven' uit de bundel *Een wingerdrank* van Ferdinand Bordewijk. Kellendonk was een groot bewonderaar van Bordewijk. De woorden 'ijzervijlsel', 'metaalachtig' en perenbomen die van gietijzer lijken gemaakt, verwijzen naar dit verhaal. Als de leraar ook deze inter-

tekst aan de orde wil stellen, zit er waarschijnlijk niets anders op dan het verhaal 'Ilzeren agaven' naast dit tekstfragment te leggen. Ook verwijzingen als het drie keer geroepen worden, zullen bij leerlingen remniscenties oproepen aan de Bijbel of *Karel ende Elegast* en zij kunnen deze bij een allereerste bespreking inbrengen.³

De verdiepende activiteit (hier: het lezen van het opstandingsverhaal bij de vier evangelisten) heeft een tweeledig doel. Aan de ene kant ontdekken de leerlingen dat het opstandingsverhaal verschillende versies kent. Anderzijds leren ze, wanneer ze die teksten lezen op www.bijbelencultuur.nl of www.statenvertaling.net dat de opstanding van Christus als intertekst fungeert bij ontelbare romans, toneelstukken, schilderijen enz. Het staat de leraar vrij in deze fase andere verdiepingsopdrachten te organiseren. Zo kan hij ook met behulp van recensies of wetenschappelijke artikelen (o.a. Goedegebuure, 1996) de strekking van het boek verduidelijken, waarna hij de leerlingen attendeert op de kernscène uit *Mystiek lichaam*: het (schijn)huwelijk van Liliane en Scott waarbij Magda en haar broer Leendert aanwezig zijn. Scott gebruikt de huwelijksnacht om zich over te geven aan de liefde voor mannen. De kop van het Christusbeeld wordt van de romp gescheiden waarmee de desintegratie van het mystiek lichaam wordt bedoeld (in vakjargon: een *mise-en-abîme*).

Op basis van al deze activiteiten is het mogelijk een centraal thema te ontdekken. Woorden als 'graf' en 'dood' worden gekoppeld aan iemand die nog leeft. Door de remniscentie aan de opwekking van Lazarus wordt Gijselhart geïntroduceerd als een levende dode. Iets dergelijks gebeurt met zijn dochter Magda. Zij transformeert in de eerste paragraaf van 'engel' via 'wit wief'

naar Maria Magdalena, de zuster van Lazarus. Magda zondigt op seksueel gebied: ze pleegt overspel met getrouwde mannen en laat de kinderen die het resultaat van deze relaties zijn, aborteren.

Het gezin Gijselhart staat niet alleen symbool voor de desintegratie van het gewone gezin, maar ook voor de desintegratie van de hele samenleving. Kellendonk was ervan overtuigd dat maatschappelijke desintegratie samenging met religieuze desintegratie. Zijn idee was dat de maatschappelijke cohesie versterkt zou worden als de mensen weer religieuzer zouden worden. Dat wil niet zeggen dat we die gewenste religiositeit letterlijk moeten nemen. *Mystiek lichaam* is en blijft een parodie.

HET OVUR-MODEL

Het OVUR-model is uitermate geschikt als didactisch principe bij intertekstueel lezen. De leraar zorgt er namelijk voor dat de leerlingen zich oriënteren (O) en voorbereiden (V) op de te lezen roman. Dat kan door allerlei oriënterende opdrachten. Het OVUR-model biedt tevens de mogelijkheid om gedifferentieerd te werken. De leraar dient hierbij te denken aan de verschillende niveaus van literaire competentie die Witte (2008) in zijn proefschrift *Het oog van de meester* onderscheidt (zie ook zijn bijdrage in *VONK 38/4*, nvdr/RR). Zo is niveau A in het hier onderstaande schema bedoeld voor leerlingen met een (zeer) uitgebreide competentie (Witte: niveau 5 en 6); niveau B sluit aan bij de enigszins beperkte competentie (Witte: niveau 4). Uit de invulling van de lessenserie met de daarbij gekozen niveaus blijkt dat de sturing bij niveau B veel stringenter is dan bij niveau A.

Mocht de leraar een eerste oefening met intertekstualiteit aan de hand van Kellendonks *Mystiek lichaam* te hoog gegrepen vinden, dan kan hij altijd teruggrijpen op een minder ingewikkelde roman. Te denken valt aan een

fragment uit *Het gouden ei* van Tim Krabbé dat de mythe van Orpheus als *genotekst* heeft. In onderstaand schema is *Karakter* van Ferdinand Bordewijk het onderwerp van een lessenserie.

OVUR	Niveau A	Niveau B
Oriënteren	Fragmenten film <i>Karakter</i> . De ontmoeting tussen Katadreuffe en Dreverhaven is twee keer vanuit verschillend perspectief te zien.	Fragmenten hoorspel <i>Karakter</i> . In het hoorspel is een grotere rol weggelegd voor Joba, de moeder van Katadreuffe. Een mooie start voor een verwijzing naar een andere intertekst: de mythe van Oidipoes.
Voorbereiden	Verschillende fragmenten uit literaire werken, afbeeldingen van schilderijen en muziekfragmenten worden aan de leerlingen voorgelegd.	Lezen van 2 Samuel 13-20 met nadruk op 2 Samuel 15. Een inleidend essay is te vinden op: www.bijbelencultuur.nl/direct?boek=sa2;sid=c210c6073b9fc20bce55cf1d63fdc2f9
Uitvoeren	Verband proberen te ontdekken tussen de verschillende fragmenten. Bespreken hoe de intertekst van Absalom in deze fragmenten terug te vinden is en welke interpretatie er aan toegekend moet worden. Publiceer je bevindingen in een PowerPoint presentatie, recensie of maak een tentoonstellingscatalogus.	Intertekst 'Absalom' met behulp van recensies uit de CD- <i>Literom</i> opsporen in <i>Karakter</i> . Recensie schrijven over intertekstualiteit in <i>Karakter</i> .
Reflecteren	Beoordeel de PowerPoint. Leesverslag beoordeling (Verloop & Lowyck, 2003, p. 389). Beoordeel een aantal afbeeldingen uit de tentoonstelling met behulp van de kijkwijzers in je methode voor Culturele en Kunstzinnige Vorming (Mulder, 1997, p. 134: 'dikke vragen'). Metacognitieve vormgever PMI (Ebbens & Ettehoven, 2005).	Leesverslag beoordeling (Verloop & Lowyck, 2003, p. 389) of verslag zelfreflectie (Mulder, 1997, p. 126, 129, 134).

Het is bij de voorbereiding van het OVUR-model door de leraar belangrijk bij de fase van de uitvoering (U) te beginnen. Het richten van de leerlingen (oriënteren en voorbereiden) is afhankelijk van de keuzes die de leraar bij de fase 'uitvoering' maakt. Als leerlingen een tentoonstellingscatalogus moeten maken, zal de leraar niet alleen fragmenten van verhalen, romans en gedichten, maar ook schilderijen en strips met de betreffende intertekst moeten selecteren of de instructie zo opstellen dat de zoektocht van leerlingen daadwerkelijk resultaat heeft. Desgewenst kunnen er ook muziekfragmenten aan worden toegevoegd.

Het grootste probleem lijkt het vinden van de *fenoteksten* over een bepaald thema. Voor dat doel kunnen, naast encyclopedieën en zoekmachines als google, drie hulpmiddelen worden ingezet:

Als leerlingen een tentoonstellingscatalogus moeten maken, zal de leraar ook schilderijen en strips met de betreffende intertekst moeten selecteren.

CD-Literom

Met behulp van de *CD-Literom* (Uitgeverij Biblion) kan de leraar een trefwoord, in dit geval 'Absalom', intypen en de database afzoeken naar recensies waarin dit woord voorkomt. Al snel heeft hij zo de volgende *fenoteksten* ontdekt:

Hugo Claus, 'Het huis in de struiken', het openingsverhaal uit de bundel *De zwarte keizer* (1958)

Jan Willem van de Wetering, *De vlinderjager* (1982)

Hellema, *Joab* (hoofdstuk 4) (1984)

Hugo Claus, *De zwaardvis* (1989)

Jeroen Brouwers, *Datumloze dagen* (2008)

Als de leraar recensies van *Karakter* en de hierboven genoemde boeken aan de leerlingen presenteert, is de kans groot dat zij de intertekst zelf ontdekken, omdat de verwijzing naar Absalom de constante factor is.

A tot Z-boeken

Met A tot Z-boeken wordt de reeks van uitgeverij SUN bedoeld. Hierin verschenen onder andere *Van Achilles tot Zeus* (klassieke mythologie), *Van Alexandros tot Zenobia* (klassieke geschiedenis), *Van Abraham tot Zacharia* (Oude Testament) en *Van Andreas tot Zacheüs* (Nieuwe Testament). Het lemma 'Absalom' is te vinden in *Van Abraham tot Zacharia*. Hierin vindt de

leraar talloze voorbeelden van *fenoteksten* over Absalom, aangevuld met voorbeelden uit de beeldende kunsten, muziek en film.

Gespecificeerde websites

Zie bijvoorbeeld www.bijbelencultuur.nl (de bijbel als intertekst) en www2.let.uu.nl/solis/kcv (een mythe als intertekst). Op de site www.bijbelencultuur.nl kan de leraar zoeken op de naam van het bijbelboek. Vervolgens kan hij bij *Karakter* van Bordewijk die teksten selecteren die teruggaan op 2 Samuel. Een selectie levert het volgende lijstje met literaire werken op:

Poëzie

Pieter Louwerse, 'Absalom' uit de bundel *Alles zingt*

J.B. Charles, 'Prins Absalom en de generaal' uit de bundel *De gedichten tot 1963* (1963)

Drama

Gerbrant Smit, *Absaloms treur-spel* (1620)

Christiaan Henricx, *David ende Absalon* (1625)

Joost van den Vondel, *Koning David in ballingschap* (1660)

Jakob Zeeus, *De wolf in 't schaepsvel* (1711)

Abraham Heems, *Absalon, of de gestrafte heerschezucht* (ca. 1721)

René de Clercq, *Absalom* (1934)

Het kost de leraar niet veel moeite om met deze titels in de hand het internet af te struinen op zoek naar (fragmenten van) de genoemde werken. Eventueel kunnen deze lijstjes aangevuld worden met: John Dryden, *Absalom and Achitophel* (1681); William Faulkner, *Absalom, Absalom*. Zelfs in de moderne jeugdcultuur, het stripalbum *De tombe van Absalom*, vindt de geïnteresseerde lezer de zoon van David terug. Een schilderij met de afbeelding van een dode Absalom, die met zijn lange haren in de takken van een boom verstrikt is geraakt, vormt

de oplossing van een queeste naar een nog grotere intertekstuele bron: de graal.

Intertekstueel lezen betekent ook het vormgeven van meer vakinhoudelijke verdieping.

Natuurlijk zijn er nog meer sturingsmogelijkheden denkbaar. Te denken valt aan de relatieschema's uit *Lezen Etcetera. Gids voor de wereldliteratuur* van Peter Steinz en

www.the-ledge.com (*Karakter*), een landkaart van Israël met daarop de vlucht van Absalom enz.

ENTHOUSIASME VOOR LITERATUUR

Het afgelopen schooljaar heeft de auteur als leraar geparticipeerd in een *LAPP-Top for Teachers* project aan de universiteit Leiden (Leiden Advanced Pre-University Programme)⁴. In dit nascholingstraject kunnen ervaren leraren uit het voortgezet/secundair onderwijs zich binnen de universiteit door middel van workshops en door gerichte contacten met universitaire leraren in hun vakgebied ontwikkelen. De hierboven beschre-

ven didactische modellen zijn met een twaalfstal leraren Nederlands besproken.⁵ Deze cursus heeft hen geïnspireerd in het zelf ontwerpen van lessen intertekstueel lezen. Deze lessen hebben het enthousiasme voor literatuur bij de leerlingen doen toenemen. En dus ook bij de leraren.

Intertekstueel lezen betekent ook het vormgeven van meer vakinhoudelijke verdieping.

Wat veel leerlingen en hun leraren als een verademing ervaren, is het kennisaspect waarop bij het intertekstueel lezen van literaire teksten een beroep wordt gedaan. In die zin vormt het een goed tegenwicht tegen taalvaardigheid, waarbij het accent meer ligt bij het aanleren van vaardigheden. Intertekstueel lezen op deze manier gepresenteerd biedt leerlingen van het vwo (aso) inderdaad meer uitdaging.

*Ad van der Logt
Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding,
Onderwijsontwikkeling en Nascholing (ICLON)
Universiteit Leiden
logt@iclon.leidenuniv.nl*

Noten

- 1 *We spreken van intertekstualiteit wanneer een schrijver in een tekst verwijst naar een andere tekst. De tekst waarnaar verwezen wordt, heet de 'intertekst', 'pretekst' of 'genotekst'. De op de intertekst geïnspireerde tekst wordt aangeduid met het begrip 'fenotekst'.*
- 2 *Het gedigitaliseerde tekstfragment van 'Mystiek lichaam' inclusief de hyperlinks is via e-mail gratis op te vragen bij de auteur.*
- 3 *Vanwege de toegestane lengte van dit artikel worden deze interteksten verder buiten beschouwing gelaten.*
- 4 *Voor meer informatie over LAPP-Top for teachers: zie <http://iclon2.leidenuniv.nl/vwo-wolteachers/> of bij projectcoördinator mevr. Cris Bertona (CBertona@iclon.leidenuniv.nl).*
- 5 *Met dank aan de deelnemende cursisten.*

Literatuur

- Bordewijk, F. (1938). *Karakter. Roman van zoon en vader*. Den Haag.
- Ebbens, S. & Ettekoven, S. (2005). *Actief leren. Bronnenboek*. Groningen/Houten.
- Goedegebuure, J. (1996). Herschrijving en verschrijving. Intertextueel kruisverkeer tussen bijbel en literatuur. *Nederlandse letterkunde*, 1, p. 30-44.
- Kellendonk, F. (1986). *Mystiek lichaam. Een geschiedenis*. Amsterdam.
- Lohman, M. (2006). *F. Bordewijk. Karakter*. (luisterboek hoorspel)
- Mulder, J. (1997). *Literatuur in het studiehuis. Bronnenboek*. Zutphen.
- Steinz, P. (2003). *Lezen Etcetera. Gids voor de wereldliteratuur*. Amsterdam/Rotterdam.
- Van der Logt, A. (2008). Intertekstueel lezen bij het vak Nederlands. *VONK*, 37/2 (december 2007), p. 3-18.
- Van Diem, M. (1997). *Karakter*. (film)
- Verloop, N. & Lowyck, J. (2003). *Onderwijskunde. Een kennisbasis voor professionals*. Groningen/Houten.
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft.